

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

МИРОНЕНКО ОЛЕНА МИКОЛАЇВНА

**МОРАЛЬНО-ЕСТЕТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ
ПОЗАШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ**

13. 00. 01 — теорія та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук**

Київ 1994

AB 29.463

вському державному педагогічному

Наукові керівники

- кандидат педагогічних наук,
професор М. Б. ЄВТУХ,
- доктор педагогічних наук,
професор Л. Г. КОВАЛЬ.

Офіційні опоненти

- член-кореспондент АПН України,
доктор педагогічних наук,
професор Г. П. ШЕВЧЕНКО,
- кандидат педагогічних наук,
доцент О. П. РУДНИЦЬКА.

Провідна установа

- Одеський університет
ім. І. І. Мечнікова.

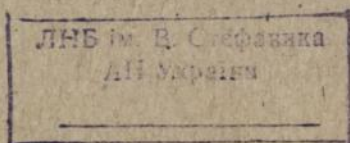
Захист відбудеться 25 квітня 1994 року на засіданні спеціалізованої ради К.068.18.15 з присудження наукового ступеня кандидата педагогічних наук у Київському університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 252601, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 303 о 15.00 годині.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського університету.

Автореферат розіслано 23 березня 1994 року.

Вчений секретар

Спеціалізованої вченої ради

Кашии С. О.

АВ - 29.463

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасний період розвитку загальноосвітньої школи і позашкільних закладів пов'язаний із всебічною активізацією інтелектуального та духовно-творчого потенціалів людини, зростанням національної самосвідомості, підвищенням інтересу до національних і загальнолюдських цінностей. Перед педагогічною громадськістю постає проблема виховання людини як найвищої соціальної цінності, в якій тісно взаємопереплетені морально-естетичний досвід, морально-естетичні знання та морально-естетична активність. Ці складові загальної мети виховання визначають завдання діяльності не лише школи, а й позашкільних закладів. У Державній національній програмі "Освіта" /"Україна XXI століття"/ накреслено головні шляхи реформування виховання, що мають істотно вплинути на діяльність позашкільних закладів, сприяти впровадженню нових підходів, виховних систем і технологій, які б відповідали потребам розвитку особистості, розкриттю її талантів, моральної свідомості, естетичних, розумових і фізичних здібностей. Серед різних видів виховної роботи позашкільних закладів важливе місце належить морально-естетичній діяльності. Її ми розглядаємо в контексті концепції діяльності /О.М.Леонтьєв, С.Л.Рубінштейн, Д.І.Фельдштейн/, тих її аспектів, які наголошують на важливості врахування вікових та індивідуальних відмінностей дітей різного віку /Л.І.Божович, Л.С.Славіна, Г.С.Костюк/, їхньої установки на вербальну й образну креативність, формування творчої активності особистості у процесі діяльності /К.А.Абульханова-Славська, Ю.З.Гільбух, Б.Д.Паригін, Н.Д.Хмель, Д.Б.Ельконін та інші/.

Теоретичні засади проблеми морально-естетичної діяльності су-

часні вчені визначають у взаємозв'язку з моральною позицією, світоглядом та способом життя особистості, ступенем розвитку її ціннісних орієнтацій /Б.П.Бітінас, Л.П.Буева, О.І.Буров, О.Р.Дробницька, Л.О.Зеленов, І.А.Зязьва, М.С.Каган, І.С.Коя, Б.Т.Дихачов, В.О.Разумний, Г.П.Шевченко та ін./.

Найбільш значущі напрямки реалізації завдань морально-естетичного виховання в позакласній роботі розкрито в дослідженнях С.А.Авічкіна, Л.П.Алданової, А.І.Шахової, Л.М.Лузіної, Ю.А.Полуянової, І.М.Рябченко, А.П.Ситнік, Т.І.Сушенко, Л.В.Школяр, які вивчали складові педагогічного процесу та вплив різних видів соціально цінної діяльності на формування особистості школяра.

Важливий аспект розв'язання проблем морально-естетичного виховання учнів пов'язаний із оновленням учителя новими та модернізацією традиційних методів формування у школярів морально-естетичного ставлення до дійсності, природи, мистецтва, з використанням специфічних форм організації спілкування за допомогою їхніх засобів /А.С.Каргін, Л.Г.Коваль, А.І.Ліговська, Р.М.Льбіма, М.М.Прокоф'єв та ін./.

Грунтуючись на висновках цих досліджень, українські вчені дійшли висновку про важливість використання з цієї метою народної творчості, оскільки вона сприяє формуванню духовності, ідейності, вміння оцінити справжні художні зразки та ідеї народної педагогіки /А.Г.Болгарський, С.С.Горбанко, О.О.Дорожкіна, Т.В.Качалова, С.О.Нікітчина, О.М.Олексик, Б.В.Стасько, О.П.Рудницька, С.Р.Хлебик, О.П.Хижна, В.І.Шпак/. Педагогічне осмислення авторами категорій "особистість", "діяльність", "співробітництво", "творчість" набуває яскраво вираженого світоглядного відтінку. Він характеризується взаємовідносинами понять обов'язок, відповідальність, сумнівня, переконаність та ін. Це стало причиною появи низ-

ки досліджень в Україні і за її межами, спрямованих на обґрунтування та впровадження в практику роботи школи і позашкільних закладів систем, які формують морально-естетичні позиції школярів у різних формах організації дитячої творчості.

Отже, під морально-естетичною діяльністю ми розуміємо особливий вид емоційно-ціннісного освоєння навколишньої дійсності в емоційній, теоретичній і практичній формах, через які відбувається формування інтегративних якостей /працелюбність, самостійність, доброта, гуманізм, дбайливе ставлення до природи, творча активність тощо/. Вони характеризують морально-естетичну вихованість дітей різного віку.

Значна теоретична розробленість проблеми морально-естетичної діяльності не знімає деяких суперечностей, які існують у практичній роботі позашкільних закладів:

- між соціальним замовленням, пов'язаним із формуванням творчої особистості і неготовністю працівників позашкільних закладів реалізувати його на ґрунті розвитку морально-естетичної діяльності школярів;

- між міцною матеріальною базою гуртків та студій і браком науково обґрунтованих технологій морально-естетичного розвитку особистості школяра в різних видах дитячої творчості;

- між професійно орієнтованим залученням учнів до соціокультурної діяльності і браком педагогічно значущих діагностик їхнього поетапного морально-естетичного розвитку та засобів коригування морально-естетичної поведінки;

- між різноманітними формами організації морально-естетичного спілкування та їхньою спрямованістю на формування соціально значущих якостей особистості.

На осмислення таких суперечностей і пошук шляхів їхнього

розв'язання і спрямоване наше дисертаційне дослідження: "Морально-естетична діяльність школярів в умовах позашкільного закладу".

Об'єкт дослідження - морально-естетичне виховання школярів.

Предмет дослідження - зміст, форми та методи морально-естетичної діяльності школярів у системі роботи позашкільних закладів.

Мета дослідження - наукове обґрунтування та впровадження в роботу позашкільного закладу педагогічних умов організації морально-естетичної діяльності дітей різного віку.

Гіпотеза дослідження. Високий рівень морально-естетичної діяльності школярів забезпечується педагогічно доцільною організаційно-методичною системою, складовими якої є добір змісту, форм і методів розвитку творчої активності, самостійності та ініціативи школярів, критеріїв їхньої морально-естетичної вихованості.

До основних умов, що забезпечують її ефективність, належать: поетапність формування морально-естетичної вихованості школярів у різних видах морально-естетичної діяльності; актуалізація процесів самопізнання, самовиховання і самооцінки учнів; діалогічність процесів педагогічної взаємодії керівників гуртків та школярів; варіативність форм організації навчально-виховного процесу в позашкільному закладі; активізація інтегрованих морально-естетичних якостей учнів у морально-естетичній діяльності.

Завдання дослідження полягає в тому, щоб розробити та теоретично обґрунтувати поняття та компонентну структуру морально-естетичної діяльності школярів в умовах позашкільних закладів; визначити критерії та основні показники морально-есте-

тичної вихованості учнів у різних формах організації навчально-виховного процесу позашкільних закладів; виявити та апробувати дослідно-експериментальним шляхом педагогічні умови організації морально-естетичної діяльності дітей різного віку; науково обґрунтувати та впровадити в практику роботи позашкільних закладів організаційно-методичну систему розвитку морально-естетичної діяльності школярів; розробити методичні рекомендації для керівників позашкільних закладів, гуртків та студій, для викладачів вузів і студентів щодо формування особистості учня в різних видах морально-естетичної діяльності.

Загальна методологія дослідження визначалася діалектичними положеннями про активність особистості в процесі діяльності, формування в неї генералізованої потреби творити за законами краси та досконалості, а також філософськими і психологічними концепціями діяльності, креативності, моральної позиції особистості в пізнавальній, перетворюючій, оцінно-комунікативній та творчій діяльності.

У ході дослідження було використано комплекс методів, які взаємодоповнювали один одного: теоретичний аналіз літератури з проблеми, анкетування, бесіди, інтерв'ю, ранжування, педагогічний консиліум, рейтинг, тестування, методи математичної статистики. Провідним методом був педагогічний експеримент.

У дослідно-експериментальній роботі брали участь понад 830 учасників різних гуртків і студій позашкільних закладів, керівники цих об'єднань, методисти, викладачі вузів та вчителі загальноосвітньої школи.

На першому етапі /1988-1991 рр./ було вивчено філософську, психолого-педагогічну літературу з проблеми, проаналізовано досвід діяльності позашкільних закладів і шкіл з мораль-

но-естетичного виховання учнів. Було сформульовано гіпотезу та основні позиції дисертаційного дослідження, розроблено методику дослідно-експериментальної роботи.

На другому етапі /1991-1992 рр./ було обґрунтовано критерії та основні показники морально-естетичної вихованості учнів у різних формах організації навчально-виховного процесу позашкільних закладів, а також педагогічні умови організації морально-естетичної діяльності учасників студій і гуртків, апробовано організаційно-методичну систему розвитку морально-естетичних якостей учнів.

На третьому етапі /1992-1994 рр./ було перевірено гіпотезу дослідження, інтерпретовано результати дослідно-експериментальної роботи з формування в учнів потреби в морально-естетичній діяльності, розроблено методичні рекомендації щодо активізації процесу морально-естетичного виховання учнів у позашкільних закладах і залучення їх до соціокультурної роботи.

Наукова цінність дослідження полягає в педагогічному обґрунтуванні змісту та структурних компонентів морально-естетичної діяльності школярів; розробці критеріїв і показників морально-естетичної вихованості учнів; створенні організаційно-методичної системи залучення дітей різного віку до морально-естетичної діяльності в роботі студій та гуртків.

Теоретична значущість дослідження полягає в розвитку ідеї різновікової взаємодії школярів у процесі морально-естетичної діяльності, обґрунтуванні поетапності залучення дітей до різних її видів /індивідуальної, групової та колективної/ в умовах позашкільного закладу.

Практична значущість дослідження полягає в розробці методичних рекомендацій для керівників студій, гуртків,

учителів та студентів щодо організації і методів морально-естетичної діяльності школярів в умовах роботи позашкільних закладів.

В і р о г і д н і с т ь дослідження забезпечено теоретичною обґрунтованістю вихідних позицій, якісним та кількісним аналізом педагогічних фактів і залежностей, які було виявлено в процесі дослідно-експериментальної роботи, відповідності методів дослідження його завданням, репрезентативності здобутих експериментальних даних.

Н а з а х і с т в и н е с е н о :

- педагогічну інтерпретацію поняття "морально-естетична діяльність школярів", яка розглядається як взаємопов'язана система афективного, когнітивного, аксіологічного та практиологічного компонентів, що мають яскраво виражений творчий характер;

- педагогічні умови організації морально-естетичної діяльності школярів у гуртках та студіях позашкільних закладів;

- критерії та рівні морально-естетичної вихованості школярів у пізнавальному, перетворюючому, оцінно-комунікативному та творчому аспектах морально-естетичної діяльності;

- особливості формування морально-естетичних якостей, інтегруючу основу яких становлять гуманізм, креативність та ініціативність.

А п р о б а ц і я р е з у л ь т а т і в дослідження здійснювалася в процесі дослідно-експериментальної роботи в позашкільних закладах, школі та інституті підвищення кваліфікації учителів. З основними положеннями та результатами дослідження було ознайомлено на: Всесоюзному науково-практичному семінарі "Морально-естетичне виховання молоді засобами мистецтва" /Чернігів, 1990 р./, республіканській науково-практичній конференції "Шляхи дальшого вдосконалення форм і методів патріотичного та інтернаціонального

виховання учнівської молоді" /Київ, 1990 р./, міжвузівській науково-практичній конференції "Формування педагогічної майстерності в системі професійної підготовки майбутнього вчителя" /Київ, 1991 р./, науково-практичній конференції кафедр інститутів удосконалення вчителів Української РСР "Актуальні проблеми науково-методичного забезпечення безперервного підвищення кваліфікації педагогічних кадрів" /Київ, 1990 р./, обласній науково-методичній конференції "Співробітництво вузу і школи - найважливіша умова підготовки вчителів" /Чернігів, 1990 р./.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

У першій главі "Морально-естетична діяльність школярів у позашкільних закладах як соціально-педагогічна проблема" дано теоретичне обґрунтування змісту та компонентів морально-естетичної діяльності.

На підставі аналізу джерел з проблеми в структурі морально-естетичної діяльності виділено такі компоненти:

- а ф е к т и в н и й / визначає ступінь вираження емоційного ставлення особистості до того, що відбувається в навчально-виховному процесі або творчості; емоційне вдоволення творчим процесом, емоційну ідентифікацію з членами спільної діяльності та емоційний комфорт у групі/;

- к о г н і т и в н и й /знання моральних норм і правил, глибина орієнтації і розуміння суті явищ на рівні особистості і суспільства, знання технології творчості/;

- а к с і о л о г і ч н и й /інтерес і потреба у творчій діяльності, ідеали та система ціннісних орієнтацій, які відповідають високим творчим потребам особистості, моральні оцінні судження особистості та її соціальні установки/;

- п р а к с і о л о г і ч н и й / наявність досвіду творчої роботи, сформованість творчих та інтелектуальних умінь, результативність і значущість особистісного внеску в певну діяльність, яку виконують спільно і творчо, виявлення ініціативи, самостійності, дисциплінованості, відповідальності та творчості/.

Отже, процес морально-естетичної діяльності потребує глибокого вивчення взаємозв'язку її моральних та естетичних сторін, визначення основних характеристик творчої особистості, моральні якості якої активізують компоненти процесу естетичної творчості, вигідний рівень та суб'єктивні умови діяльності учня в різноманітних ситуаціях та педагогічно визначених діях з керівництва розвитком морально-естетичної вихованості.

Життя і діяльність школяра в цьому напрямку, форми спілкування і відносини, в які він вступає з товаришами та дорослими, завжди зумовлюються "зовнішніми" відносинами: цінностями та установками колективу, характером діяльності та ін. Водночас учень - це особистість, яка не лише пасивно пристосовується до дійсності, а й сама активно діє, втручається в існуючі відносини; вступає в певні взаємовідносини з іншими, впливаючи на них. Чим активнішою є участь особистості в позитивному перетворенні мікросередовища, тим активніше відбувається морально-естетична діяльність, тим позитивнішим стає досвід морально-естетичного ставлення до результатів своєї праці. Проте взаємодія школяра із середовищем - це лише одна сторона, яка впливає на процес формування творчої активності в цій діяльності, інша пов'язана з організацією спеціальних педагогічних впливів на особистість. Найважливішим осередком, де цілеспрямовано впливають на учня, його морально-естетичне зростання є позашкільні заклади. Саме в них створюється належні умови, діє певна система впливів, розвиваються форми та методи

роботи дорослих і дітей, досягається їхня взаємодія, спрямована на формування творчої активності.

Івні найзначнішим напрямком виховної роботи позашкільних закладів України є морально-естетичний, який здійснюється у формі нагромадження морально-естетичного досвіду, формування морально-естетичних знань, організації морально-естетичної діяльності дітей у гуртках та студіях, художніх колективах, фольклорно-пошуковій роботі тощо.

Перевага позашкільних закладів перед школою полягає в тому, що в них дитина активно включається до процесу творчості, яка є колективною і сприяє розвитку її естетичної активності. В цих закладах створено всі умови для самостійної творчої роботи кожного учня відповідно до його нахилів і здібностей. Відсутність суворої регламентації, властива гуртковій та масовій роботі, збагачує морально-естетичний досвід дітей, спрямовує естетичну діяльність, формує естетичне ставлення до дійсності, сприяє реалізації умінь та навичок естетичних переживань, що позитивно виявляється і на їхньому естетичному досвіді.

Глибоко зацікавлене ставлення працівників позашкільних закладів до справ і турбот школярів є стимулом активності школярів та їхньої творчої діяльності. Тому педагогічний процес у позашкільних закладах будується з урахуванням характеру і змісту інтересів дітей, які досить стабільні у старшокласників, мінливі в молодших школярів, диференційовані в підлітків. Творча діяльність на заняттях характеризується безліччю моральних ситуацій і значною мірою впливає на становлення моральної позиції учнів. Її зміцненню сприяє те, що дитина може бути членом декількох гуртків і вступати в різноманітні стосунки з дорослими і ровесниками. Це збагачує її індивідуальність і позитивно позначається на вмінні

спілкуватися з іншими членами цього великого колективу. Отже, головним завданням позашкільного закладу є створення оптимальних умов для інтелектуального, морального, фізичного, естетичного розвитку, задоволення інтересів, нахилів і здібностей учнів, їхньої самоосвіти і творчої праці, професійного самовизначення, розумного дозвілля, відпочинку і розваг. Таке завдання втілюється в різних видах діяльності.

Розглядаючи специфіку людської діяльності, М.С.Каган виявляє п'ять її основних видів: перетворюючу, пізнавальну, ціннісно-орієнтаційну, комунікативну та художню. Кожному з цих видів відповідають сфера участі школярів у видах позашкільної роботи, які мають морально-естетичну спрямованість. Перетворюючій діяльності відповідають конструктивні форми організації дитячої творчості /гуртки технічного моделювання, конструювання/; пізнавальній діяльності – пізнавальні форми організації /гуртки юних натуралістів, біологів, екологів, краєзнавчі, народознавчі/; ціннісно-орієнтаційна діяльність учнів, що має форму роботи гуртків /легка атлетика, гімнастика, шахи, лижі, ковзани/; комунікативній діяльності – форми організації навчально-виховного процесу, спрямовані на спілкування школярів засобами різних видів мистецтва; художня діяльність орієнтується на розвиток художньої творчості дітей у різних гуртках /хореографічному, вокально-хореографічному, танцювальному, театральному, хоровому, художнього слова/, а також у студіях індивідуального навчання дітей /гри на музичних інструментах, балетного танцю, сольного співу/.

Ці сторони інтегрує моделююча функція морально-естетичної діяльності, яка, на думку М.С.Кагана, виступає як "образна модель людської життєдіяльності", об'єднуючи в своїй структурі основні

види діяльності людини.

Дослідження рівнів сформованості морально-естетичної вихованості в різних формах роботи позашкільних закладів спиралося на деякі концепції філософів, соціологів, психологів, педагогів. Філософські дослідження /Н.Б.Крылова, Б.Т.Лихачов, В.І.Мазепа, В.О.Разумник, Р.А.Тельчарова/ доводять потребу врахування естетичних і моральних чинників на різних щаблях діяльності людини в її ставленні до себе, мистецтва, навколишнього світу.

Спираючись на дослідження соціальної і педагогічної психології /Б.Г.Ананьєв, Н.М.Андрєєва, В.Г.Афанасьєв, Л.П.Буєва, М.С.Каган, О.В.Киричук, О.Г.Ковальов, С.Л.Рубінштейн, В.І.Шпак/, ми дійшли висновку, що основою морально-естетичної вихованості школяра є сукупність пізнавальних, оцінних і творчих процесів, виражених у творчій активності особистості. Її складовими є емпатія /ступінь виявлення таких властивостей особистості, як співпереживання, співчуття, співучасть, співтворчість, які виражаються в певних оцінних реакціях на моральні та естетичні категорії/; морально-естетичний тезаурус /знання норм і правил поведінки, розуміння моральних і естетичних категорій та їхня інтерпретація відповідно до вікових особливостей дітей різного віку в судженнях про твори мистецтва, поведінку ровесників та дорослих, результати творчого процесу/; рівень диспозиції особистості школяра, який виявляється в певних інтегрованих якостях; креативність /потреби і здібності творчого освоєння різних видів морально-естетичної діяльності/.

Важливою передумовою визначення рівнів прояву морально-естетичної вихованості особистості є праці психологів /Л.І.Божович, В.О.Крутецький, М.С.Дукін, Г.С.Костюк, Г.О.Льобінська, Д.І.Фельдштейн/, в яких на основі діяльнісного підходу розглядаються різні

аспекти переходу об'єктивної морально-естетичної цінності в "особистісний смисл" /О.М.Леонтьєв/. Висновки цих досліджень дають можливість встановити провідні тенденції формування в школярів інтересів, потреб, досвіду творчої роботи, властивих для творчої активності в різних формах організації навчально-виховного процесу в позашкільних закладах.

Це дало змогу визначити основні критерії морально-естетичної вихованості учнів. До них належать: розвинутість морально-естетичного досвіду як єдності моральних та естетичних вражень, емоцій, здатності до емпатії; глибока морально-естетичного тезаурусу, який виявляється в знаннях про моральні та естетичні категорії, вміння інтерпретувати їх відповідно до вікових особливостей і розуміння; сформованість елементів диспозиційної структури особистості школяра /інтереси, потреби, мотиви діяльності, здатність до наслідування, до самостійних дій як репродуктивного, так і творчого плану/; ступінь розвитку морально-естетичних якостей школярів, їхня моральна позиція в естетико-творчій діяльності позашкільних закладів.

Аналізуючи результати використання діагностичних методик, тестів, анкетного опитування, ми виявили, що на е м п і р и ч н о - м у р і в н і перебуває більшість учнів /понад 42%. З одного боку, це зумовлено неконтрольованістю процесу нагромадження систематизованих моральних і естетичних знань /на відміну від професійних/ у різних формах роботи гуртків, студій та колективів позашкільних закладів, а з іншого, - недостатнім вираженням у більшості школярів уміння формулювати свої судження, враження, пояснювати морально-естетичний зміст, вербалізувати враження від зустрічей з творами мистецтва, а також недорозвиненостю креативних можливостей учнів. Визначаючи своє ставлення до видів морально-ес-

тетичної діяльності, дітя здебільшого виділяють лише ті з них, якими займаються в гуртках і студіях, художньо-творчих колективах.

Другим рівнем морально-естетичної вихованості є нормативний, який відображує, по суті, ступінь засвоєння учнями вимог і завдань шкільної програми з навчальних предметів /або ж гуртків і студій/, уміння і навички пізнавальної та перетворюючої діяльності.

З аналізу суджень школярів щодо найбільш систематизованих знань видів мистецтва, що їх вивчають у школі, джерел інформації про них, форм і засобів спілкування з мистецтвом, впливає, що захопленням дітей різного віку властива нечіткість і невизначеність. Проте установка на улюблені твори і види діяльності дає можливість визначати предметність видів морально-естетичної діяльності. Співвідношення у перевагах улюблених жанрів мистецтва багато у чому визначається рівнем естетичного виховання в школі.

Третій рівень морально-естетичної вихованості школярів - репродуктивний. Його набувають учні, залежно від їхньої інформації про різні види морально-естетичної діяльності в школі та поза нею. Захопленість їх певним видом діяльності залежить від вміння виявити себе в творчості: читання /художнє/, участь в хоровому, танцювальному, театральному чи будь-якому іншому гуртку або колективі. Щоб вивчити мотивацію і захоплення цими видами творчості, нами використано методи бесід та творчих завдань. Аналіз їх дав можливість зробити висновок про перевагу репродуктивності в діяльності, що ґрунтується на відтворенні школярами вимог керівника гуртка до їхньої діяльності, прагненні засвоїти основні "правила" творчості, здатності до встановлення контактів з іншими членами колективу, розвитку здіб-

ностей до комунікативного спілкування, змінні оцінити свою поведінку та діяльність інших дітей на підставі встановлених норм поведінки та критеріїв оцінки творчих робіт. Зростання самокритичності веде до формування правильної самооцінки та оцінки тих якостей, які мають бути властиві людині, котра для них є взірцем та естетичним ідеалом як у мистецтві, так і у житті.

Ч е т в е р т и й р і в е н ь морально-естетичної вихованості учнів – р е к о н с т р у к т и в н и й . Основною його характеристикою є виявлення в школярів певної морально-естетичної позиції і потреби в творчій діяльності, що зумовлено професійною участю в різних видах комунікативної та творчої діяльності і на уроці, і в позашкільній роботі.

У дітей початкових класів реконструктивний рівень морально-естетичної вихованості ґрунтується на систематичному і послідовному засвоєнні естетичної інформації, завдань та вимог до естетичного та морального виховання, але в інтегрованому вираженні. Це виявляється в насолоді від участі у виконанні музичних творів, художньому читанні, танцювальних гуртках та ін. У підлітковому віці цей рівень характеризується бажанням учнів до самостійності в творчій інтерпретації тієї інформації, що її дає керівник гуртка. Це спонукає їх до пошуків нових шляхів розв'язання проблемних питань. Учням властиве вміння відстоювати свої рішення, висловлювати критичні зауваження щодо своєї роботи та діяльності інших членів гуртка.

До основних видів морально-естетичної діяльності слід віднести оцінку та комунікативну, які виявляються у вербально-творчому ставленні до форм організації роботи в гуртку. Побудований на виявленні творчих спроб учнів, цей рівень морально-естетичної вихованості конкретизується в музичному, образотворчому, літературно-

му мистецтві. Враження учнів та їхня діяльність характеризуються високим ступенем впливу і різноманітністю проявів естетичного ставлення, яке починає переважати і в поведінці дітей /смаки, потреби, установки, оцінки, інтереси, ідеали як художнього, так і морального плану/. Крім цих показників, слід виділити більш розвинену вербальну діяльність дітей /велика кількість порівнянь, зіставлень, метафор, гіпербол/.

Креативність школярів у діяльному типі морально-естетичної вихованості виявлялася через прагнення використовувати систематизовані знання, уміння і навички в подальшому професійному самовизначенні.

Творчий рівень морально-естетичної вихованості дітей характеризується розвинутою установкою на втілення засвоєних нормативних знань морального або естетичного плану в повсякденному житті. Ці учні виявляють розвинену здатність до емпатії, що виражається не лише у ставленні до головних героїв літературних творів або театральних і лялькових вистав, а й в уміннях розуміти, аналізувати й оцінювати музичні, образотворчі, літературні твори на досить високому рівні, властивому цьому віку. Їхня мова багата на епітети, метафори, порівняння. Вони здатні до виявлення власної позиції й уміння відстоювати її у різних мистецьких та життєвих ситуаціях. Крім занять у гуртку або колективі, де вони навчаються, учні цікавляться такими видами діяльності, як технічна, моделювання, спортивна, трудова, туристична, краєзнавча тощо. Діти є активними не лише в індивідуальних і групових, а й у масових формах роботи позашкільного закладу. Вони виявляють ініціативу і творчу активність у соціокультурній роботі позашкільних закладів. Стають організаторами акцій милосердя /виступи перед людьми похилого віку, дітьми-інвалідами/, беруть участь у створен-

ні виставок дитячих робіт, виступають із сольними концертами та лідирують у танцювальних колективах. Але таких дітей лише 1-2%. Вони належать до типу обдарованих і здібних дітей, а тому робота з ними в позашкільних закладах порівняно з іншими учнями набуває більш професійного характеру.

У другій главі "Організаційно-методична система формування морально-естетичної діяльності школярів у позашкільних закладах" висвітлюються педагогічні умови та система роботи позашкільних закладів з формування морально-естетичної вихованості школярів як інтегрованої якості особистості, що виявляється в усіх видах діяльності школярів - пізнавальній, перетворюючій, ціннісно-орієнтаційній, комунікативній і творчій.

Основними умовами організації морально-естетичної діяльності є: поетапність формування морально-естетичної вихованості школярів у різних видах морально-естетичної діяльності; актуалізація процесів самопізнання, самовиховання і самооцінки; діалогічність процесів педагогічної взаємодії керівників гуртків та учнів; варіативність форм організації навчально-виховного процесу в позашкільному закладі; активізація інтегрованих морально-естетичних якостей учнів у морально-естетичній діяльності.

Поетапність формування морально-естетичної вихованості учнів у різних видах морально-естетичної діяльності передбачає розгляд вихованості як складного, багаторівневого утворення, яке формується на різних рівнях її виявлення. На кожному з рівнів взаємодіють компоненти морально-естетичної діяльності: від пізнавального /або когнітивного/ до діяльнісного і від афективного до творчого. Тому робота над формуванням морально-естетичної вихованості включала три основних етапи: перший передбачав активізацію морально-естетичних вражень, елементів морально-естетич-

них знань у свідомості школярів; другий було спрямовано на формування морально-естетичного досвіду учнів; на третьому віділювався творчий підхід до процесу педагогічного спілкування з учнями в різних гуртках, студіях та художньо-творчих колективах позашкільних закладів.

Перший етап реалізувався у взаємодії внутрішніх та зовнішніх умов. До внутрішніх умов належать: достатній для даного віку рівень інтелектуального розвитку, моральних та естетичних знань; сформованість інтелектуальних уявлень і понять; здатність адекватно оцінити свої дії та дії оточуючих; позитивне ставлення до виконуваних завдань; сформованість творчих навичок та вмień. Зовнішні умови - це становище учня в системі міжособистісних відносин, стиль відносин: учень-учень, учень-вчитель.

Другий етап було спрямовано на формування морально-естетичного досвіду школярів з позицій єдності морального й естетичного в естетичній і моральній свідомості та діяльності. Складовими цього досвіду є досвід художнього сприйняття /уміння слухати, переживати, осмислювати та узагальнювати художній матеріал/; досвід усвідомленості морально-естетичних категорій /вміння осмислено сприймати та емоційно відгукуватися на справді прекрасне, героїчне, трагічне, комічне, потворне в житті та мистецтві/; досвід ціннісно-орієнтаційної спрямованості /домінують мотиви вибору цінностей/; досвід оцінної діяльності /здатність оцінювати ступінь досконалості художнього твору в цілому та його моральний зміст завдяки аналізу структури та засобам виразності; вибіркове ставлення до виявлених у ньому категорій/.

Реалізація творчих можливостей у процесі педагогічного спілкування керівника гуртка й учня передбачалася на третьому етапі розвитку морально-естетичної вихованості школярів у різних формах

організації морально-естетичної діяльності. На цьому етапі формувалися уміння творчо застосовувати добуті знання в роботі різних гуртків, студій та колективів художнього спрямування, а також основні елементи творчих можливостей /ініціативність, самостійність, винахідливість, уявлення, фантазія, оригінальність та нестандартність мислення/.

Результати дослідно-експериментальної роботи з розвитку морально-естетичної діяльності школярів в позашкільних закладах дали змогу вийти на системоутворюючу якість, яка характеризує рівень її сформованості, морально-естетичну вихованість. Саме ця система якості дає змогу оцінити ефективність впроваджуваних умов та методик формуючого експерименту, якісні зміни, що відбулися в компонентах морально-естетичної діяльності /пізнавальний, перетворюючий, комунікативний, оцінний, творчий/ та структурну характеристику їх /позиція, спрямованість, установки, цінності, інтереси та потреби школярів, активність і креативні можливості/. З метою перевірки правильності виходу на морально-естетичну вихованість як інтегративний показник активності в морально-естетичній діяльності нами було використано такі методи: бесіда, порівняльно-статистичний аналіз добутих даних, тестування, анкетування, моделювання.

Головними показниками, які характеризують морально-естетичну діяльність школярів у пізнавальному її компоненті, є морально-естетична інформованість, системні морально-естетичні знання про морально-естетичні категорії.

Провідними показниками морально-естетичної діяльності в перетворюючому компоненті є практична реалізація інтересу до певного виду діяльності в гуртку та конкретні уміння і навички в індивідуальній, колективній і масових формах організації занять.

Морально-естетична діяльність характеризується такими показ-

никами оцінного компонента, як ступінь оволодіння навичками аналізу й оцінки творів мистецтва і розуміння їхнього морально-естетичного змісту: уміння аргументувати власну позицію завдяки використанню засобів виразності, умінню порівнювати, зіставляти, виділяти головне, виявляти власні почуття і переживання, здатність до емпатії; перенесення знань та вмінь про норми морально-естетичної діяльності в навчальну, виробничу, комунікативну сфери, спілкування з ровесниками і дорослими.

Показниками комунікативного компонента морально-естетичної діяльності є додержання правил і норм морально-естетичної поведінки у взаєминах з ровесниками і дорослими; вміння проводити діалог, дискусію, висловлювати свої міркування, поважати думки спірозмовника; ступінь виявлення естетичного ставлення до дійсності, ровесників і дорослих, у колективних творчих справах гуртка або масових заходах Будинку школярів.

Прагнення до втілення морально-естетичного ідеалу, взірця в прикладних видах творчості; активність у формах організації діяльності школярів /конкурси, турніри, вікторини тощо/; ініціативність у пошуках нових сфер застосування власних креативних можливостей - все це показники творчого компоненту морально-естетичної діяльності.

Про розвиток сфери установок, потреб та інтересів школярів свідчать результати ранжування видів морально-естетичної діяльності, якій вони надають перевагу, та форм її організації. /Табл. 1 на с.21/.

Проведене дослідження дало змогу узагальнити результати рівнів сформованості морально-естетичної вихованості школярів. /Табл.2 на с.22 /.

Порівняння результатів по кожному рівню свідчить про переваги запропонованої нами організаційно-методичної системи розвитку мо-

Таблиця I

Розшування видів морально-естетичної діяльності та форми її організації

Д і я л ь н і с ь	Кількість учнів, %	
	! На початку ! ! експерименту!	! Після про- ! ведення ! експерименту
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ГРУПА		
Пізнавальна /визчення історії України та рідного краю, ознайомлення з народними звичаями, традиціями; робота в гуртках еколого-природознавчого профілю	41,7	66,2
Перетворююча /робота гуртків технічної творчості /	29,4	54,7
Ціннісно-орієнтаційна /гуртки:літературний, гри на музичних інструментах/	51,6	61,5
Комунікативна /диспути, дискусії, масові заходи Будинку школярів - вечори, дискотеки, конкурси/	71,0	80,5
Творча /гуртки і студії мистецтва, творчі колективи/	76,4	85,4
КОНТРОЛЬНА ГРУПА		
Пізнавальна	10,6	32,4
Перетворююча	15,3	24,0
Ціннісно-орієнтаційна	26,7	32,5
Комунікативна	45,7	54,9
Творча	70,9	71,6

Таблиця 2

Рівні сформованості морально-естетичної
вихованості школярів

Р і в е н ь	! На початку ! експерименту !		! Після експери- ! менту	
	! ЕГ	! КГ	! ЕГ	! КГ
Творчий	1,58	3,27	6,34	4,92
Реконструктивний	4,76	4,92	25,87	8,19
Репродуктивний	12,69	11,49	26,06	26,22
Нормативний	38,09	42,62	25,39	34,42
Емпіричний	42,88	37,7	16,34	26,25

рально-естетичної діяльності школярів, зростання рівня їхньої вихованості.

Наше дослідження не вичерпує всіх аспектів обраної проблеми. Подальшої розробки заслуговують: взаємозв'язок форм організації морально-естетичної діяльності позашкільних закладів щодо розвитку творчих здібностей школярів; особливості формування комунікативних умінь школярів у процесі морально-естетичної діяльності; зміст, форми та методи соціокультурної діяльності позашкільних закладів.

Основний зміст дослідження відображено в таких публікаціях автора:

1. Програма з народознавства для 4-го класу. - Початкова школа. -1990 р. - № 12 . - С.45/у співавторстві з Сергіячук З.О./.

2. Підготовка працівників народної освіти шкіл і позашкільних закладів до організації морально-естетичного виховання школярів на матеріалі історико-культурної спадщини краю //Морально-естетичне виховання школярів: Тези Всесоюзного науково-прак-

тичного семінару. - Чернівці, 1990. - С. 49-50.

3. Шляхи поліпшення патріотичного та інтернаціонального виховання в системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів // Шляхи вдосконалення форм і методів патріотичного та інтернаціонального виховання учнівської молоді: Тези науково-практичної конференції. - Центральний інститут удосконалення кваліфікації вчителів. - К., 1990. - С. 16-17.

4. Формування особистості майбутнього вчителя в процесі педагогічної практики в школі // Формування педагогічної майстерності в системі професійної підготовки майбутнього вчителя: Тези республіканської науково-практичної конференції. - КІІІМ, 1990. - С. 49-50.

5. Методика колективно-творчого виховання в системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів // Актуальні проблеми науково-методичного забезпечення безперервного підвищення кваліфікації педагогічних кадрів: Збірник методичних рекомендацій, розроблених на основі наукових досліджень кафедр інститутів удосконалення кваліфікації вчителів Української РСР. - К., ЦІУКВ, 1990. - С. 40-41.

6. Морально-естетичне становлення студентів під час педагогічної практики // Співробітництво вузу і школи - найважливіша умова підготовки вчителя: Тези республіканської науково-методичної конференції. - Чернівці, 1990. - С. 42-44.

Знач

015194

AB 29.463

AB 29.463